

17. MAIJS

Pētnieciska konference "Gunars Saliņš un Elles ķēķis"

Plkst. 10:00 Latvijas Nacionālajā mākslas muzejā

Programma

10:00 LR kultūras ministres Agneses Loginas, LNMM direktores Māras Lāces un LU LFMI direktores Evas Eglājas-Kristsones ievadvārdi

Gunars Saliņš un rietumu modernisms. Vada Kārlis Vērdiņš

10:20 ARTIS OSTUPS, LU LFMI/Tartu Universitāte. Sirreālās sievietes konstruēšana: Bretons, Tauns, Saliņš

10:40 IVARS ŠTEINBERGS, LU LFMI/Latvijas Kultūras akadēmija. Gunars Saliņš un Rietumu literatūra: tulkojumi un radoši kritiskā mijiedarbe

11:00 LAURIS VEIPS, Vašingtona Universitāte Sentluisā. "Ai, Orfejs dzied": kopīgi pieturpunkti Gunara Saliņa un R. M. Rilkes dzejā

11:20 Diskusija

11:30 Kafijas pauze

Gunara Saliņa dzejas poētika. Vada Jānis Ozoliņš

11:50 ANNA AUZIŅA, Raiņa un Aspazijas muzejs. Sieviete un sievišķais Gunara Saliņa dzejā

12:10 NORA TEIKMANE, Kvīnsas koledža, CUNY. Mīlestība, nāve un metamorfoze Gunara Saliņa dzejā

12:30 IEVA MELGALVE, LU LFMI/Latvijas Mākslas akadēmija. Lietu aģence Gunara Saliņa dzejā

12:50 Diskusija

13:00 Pusdienu pauze

Tiklošanās un mākslu mijiedarbība Elles ķēķī. Vada Artis Ostups

13:50 GUNDEGA ŠMITE, Jāzepa Vītola Latvijas Mūzikas akadēmija. Gunara Saliņa dzeja mūzikā

14:10 INDRA AVENA, Adelfi Universitāte. "Mēs atdalījāties paši no sevis": iekšējā trimda Voldemāra Avena dzejā

14:30 JĀNIS KRĒSLIŅŠ JUN., Zviedrijas Karaliskā bibliotēka. Elles ķeksētāji un ķeksas: par laulībām ar pilsētu un sarunām ar engeļiem

14:50 INGUNA DAUKSTE-SILASPROĢE, LU LFMI/Rakstniecības un mūzikas muzejs. Gunars Saliņš draugos un draudzībā

15:10 Diskusija

15:20 Kafijas pauze

Pārvērtējot Elles ķēķa mantojumu. Vada Inguna Daukste-Silasproģe

15:40 KASPARS ZĒLLIS, LU Filozofijas un socioloģijas institūts. Teodora Zeltiņa publicistika vācu okupācijas laikā

16:00 ANDRA SILAPĒTERE, Latvijas Laikmetīgās mākslas centrs. Mudītes salons: Mudīte Austriņa – rakstniece, kolekcionāre, kuratore un dizainere

16:20 KĀRLIS VĒRDIŅŠ, LU LFMI. Sirreālisma absorbēšana un apbedīšana: Mudītes Austriņas baletīni

16:40 Diskusija un konferences noslēgums

Tēzes

Artis Ostups

Sirreālās sievietes konstruēšana: Bretons, Tauns, Saliņš

Šis būs stāsts par franču sirreālisma tēla teoriju – tēls kā divu attālinātu realitāšu sintēze – un tās saikni ar sievietes reprezentāciju Linarda Tauna un Gunara Saliņa dzejā. Pēdējā laikā sirreālisms atkal kļuvis aktuāls, galvenokārt pateicoties Guntara Godiņa veidotajai antoloģijai “Sirreālisms igauņu dzejā” (2023), kuras priekšvārdā gan izpaliek atsauces uz šī virziena iezīmēm latviešu dzejā, kaut faktiski tādas var atrast gan agrāk, gan šodien. Sirreālisma klātbūtne Elles ķēķa dzejnieku darbos līdz šim ir vien aptuveni nojausta, tomēr, atgriežoties pie Andrē Bretona dzejoļiem un manifestiem un salīdzinot tos ar latviešu autoru darbiem, ir iespējams nonākt pie precīzāka intertekstualitātes priekšstata. Sirreālisms tad atklāsies kā telpā un laikā izstiepts fenomens, kas vieno dažādas tautas un vēsturiskās situācijas un dīvainā kārtā vienmēr koncentrējas sievietē.

Ivars Šteinbergs

Elles ķēķis un Rietumu literatūra: radoši kritiskā mijiedarbe

Priekšlasījuma mērķis ir vienlaikus pētnieciski un poētiski interpretēt vēsturisko literāro kontekstu, kurā tapa un attīstījās latviešu trimdas literatūra, konkrēti – Elles ķēķa dzeja. Zināms, Gunars Saliņš un viņa domu, laika un telpas biedri bija piespiedu kārtā raduši iespēju nodarboties ar jaunradi brīvākos apstākļos, salīdzinot ar Latvijas teritorijā dzīvojošajiem dzejniekiem. Tas nozīmēja gan potenciālu, tas ir, relatīvi vieglu piekļuvi relatīvi plašam klāstam Rietumu dzejas darbu dažādās valodās, gan faktisku un aktīvu mijiedarbi ar ārzemju autoru sarakstīto. Priekšlasījums iezīmēs Elles ķēķa dzejnieku grupas darbības laikā aktuālos strāvojumus amerikāņu literatūrā Ņujorkā, marķēs saskares punktus, kas rodami literatūrkritiskās vai teorētiskās latviešu dzejnieku publikācijās, un piedāvās dzejisku versiju par Gunara Saliņa radošās darbības lauka sakaru ar tolaik angļu valodā rakstīto.

Lauris Veips

“Ai, Orfejs dzied”: R. M. Rilkes metamorfozes Gunara Saliņa tekstos

Gunars Saliņš un Prāgā dzimušais Rainers Marija Rilke (1875-1924) bija dzejnieki, kuri saistāmi gan ar modernisma strāvojumiem, gan, plašāk ņemot, ar neformālu metamorfožu poētikas tradīciju, kas sniedzas līdz Ovidijam. Sākotnēji iepazinis Rilkes dzeju brīvvalsts beigu gados izdotajos Friča Dziesmas tulkojumos, Saliņš, ar sievu Jautrīti devies bēgļu gaitās Vācijā, apguva vācu valodu un atklāja Rilkes tekstus oriģinālā. Dziļi iedvesmots, Saliņš visu savu radošo mūžu mīļuprāt atsaucās uz gara radniecību, kuru izjuta ar Rilki, pievēršoties viņa tekstiem visos literatūrzinātnieces Brižitas Ležuē (Brigitte Le Juez) identificētajos tradēšanas līmeņos: kritiskajā, radošajā un sociālajā. Šī visaptverošā, afirmatīvā recepcija vainagojas Saliņa kritiskā apcerē par Rilki, izcilos atdzejojumos, kā arī pārveidota atslogojojas tajā, kā Saliņš uztver dzejnieka sūtību un dzejas nozīmi jaunajā pēckara un trimdas situācijā. Saliņa tekstos vērojamā Rilkes stīga, kas dziļi sakņota vēlnajā vācu romantismā, papildina ierasto uzskatu, ka Elles ķēķī atbalsojas anglofonais modernisms, kā arī kalpo par piemēru tam, kā padziļināta svešvalodas autora recepcija ir bagātinājusi nacionālo tradīciju, kura Saliņam cauri gadiem palika nemainīgi tuva.

Anna Auziņa

Neizremontējamā sievietē: sievišķais Gunara Saliņa poētikā

Referātā turpināta pirms diviem gadiem aizsāktā sieviešu un sievišķo tēlu analīze abu "Elles ķēķa" spilgtāko autoru vīriešu dzejā. Toreiz, aplūkojot Linarda Tauna dzeju, secināju, ka tajā sieviešu tēli pārstāv Tauna sievišķo personības daļai jeb animu. Tauna dzejolī „Saruna ar dzejnieku”, kas veltīts Gunāram Saliņam, un kur runātājs aicina draugu: „Iesim pie manas mīļās”, Saliņa tēls rādīts kā vairāk piesaistīts reālajai dzīvei, nekā autora tēls. Arī biogrāfiskā skatījumā redzams, ka Saliņa attiecības ar pretējo dzimumu izvērsas šķietami harmoniskākas nekā Taunam, savukārt abu daiļradei ir daudz kopīgu iezīmju. Referātā apskatīti sieviešu tēli un sievišķā funkcijas Saliņa poētikā, atrodot saikni ne vien ar viņam tuvā Tauna rakstīto, bet arī ar padomju Latvijā mītošās modernistes Montas Kromas dzeju.

Nora Teikmane

Mīlestība, nāve un metamorfoze Gunara Saliņa dzejā

Gunara Saliņa dzejā izpaužas mīlestība pret dzīvi, tās apreibinošo daiļumu un brīnumu. Viņš ilgojās, kā atzina viņa sieva Jautrīte Saliņa, “pēc mūžīgas dzīves, mūžīgas vasaras, mūžīga reibuma”. Par spīti šīm ilgām, bet varbūt tieši pateicoties tām, viņa dzejā bieži figurē arī nāve. Krājuma “Iedvesmas” ievadā Saliņš apliecināja: “Tikai dzeja, dzeja un mīlestība var noburt mūs un paglābt no nāves.” Izklusā, ka viņš uzskatīja nāvi par pretinieku, kas draudēja atņemt visu daiļumu un prieku. Kaut viņš pieņēma, ka sēras par zaudēto ir nenovēršamas, dzejnieks savā dzejā centās skatīties “nāvei caur” uz pārtapšanu, satikšanos, atgriešanos un atklāšanu. Šai tēmā iedziļināšos ar vairākiem piemēriem no Saliņa dzejas krājumiem “Miglas krogs” (1957), “Melnā saule” (1967), “Satikšanās” (1979) un “Iedvesmas no Naudītes līdz Elles ķēķim un 33 dzejoļi — itin neseni” (1997). Smelšos arī no Jautrītes Saliņas nepublicētajiem memoāriem un savām un ģimenes atmiņām par Gunaru.

Ieva Melgalve

"Lai audi saēdas kopā...": dažu Gunara Saliņa dzejoļu lasījums posthumānisma skatījumā

Posthumānisma pieejas, piemēram, objektorientētā ontoloģija un vitālais materiālisms, var būt noderīgas, analizējot mūsdienu kultūras parādības, bet pielāgot tās retrospektīvi ne vienmēr ir vienkārši vai iederīgi. Tomēr vairāki Gunara Saliņa dzejoļi tuvlasījumā atsedz idejas un izjūtas, kuras sabalsojas ar posthumānisma idejām. Piemēram, tādos dzejoļos kā "Kad ielās apstājās vēji..." iespējams skatīt pilsētu kā vitālu, vibrējošu objektu tīklojumu, kur katrs atsevišķais priekšmets iegūst papildu intensitāti citu objektu un empātiska piedzīvotāja klātbūtnē. Šo no Džeinas Benetas aizņemto ideju dzejoļa kontekstā iespējams paplašināt ar ieskatu par lietu izraisītajām pārmaiņām paša vērotāja afektīvajā stāvoklī. Savukārt vairākos citos dzejoļos, piemēram, "Puķu mīlnieks", spilgti iezīmējas dažādu objektu (tostarp cilvēku) afektīvās saiknes un savstarpēja spoguļošanās, kas izpludina robežas starp šķietami šķirtām parādībām un ļauj pieņemt poētiskā uztverē balstītu aģenci.

Gundega Šmite

Gunara Saliņa dzeja mūzikā: konceptuāla paralēlisma un sintēzes meklējumi

Gunara Saliņa dzeju mūzikas valodā ir ietērpuši daudzi komponisti gan populārās, gan akadēmiskās mūzikas žanros. Lielākajā daļā šo dziesmu Saliņa dzejas sintakse ir tieši pārceļta dziesmu melodikā, ritma veidojumā, frāzējumā. Taču atsevišķos gadījumos komponisti ir meklējuši konceptuālas ievirzes paralēlismu, kā arī tiekušies veidot sintēzi, kurā dzeja tiek maksimāli tuvināta mūzikai. Balstoties uz avangarda klasiķa, komponista Pjēra Bulēza izstrādātajām teorētiskajām esejām "Dzeja – centrs un prombūtne – mūzika", kā arī "Skaņa un vārds", vēlos izcelt dziļāka, konceptuāla paralēlisma meklēšanas ceļus Gunara Saliņa dzejas atspoguļojumam mūzikā. Referāta ietvaros tiks analizētas trīs kompozīcijas – Pētera Aldiņa solodziesma "Jūrā", kurā komponists veido īpašu dzejas un mūzikas struktūras un semantikas mijiedarbi, Gundegas Šmites dziesma sieviešu korim "Sidrabainas vizmu durvis" ar Saliņa dzejas muzikalizēšanu un "gleznošanu" skaņās, kā arī Dimitra Maronida skaņdarbs simfoniskajam orķestrim "Alter ego", kura muzikālais materiāls atvasināts no dzejoļa "Katedrāle" spektrālās analīzes.

Indra Avena

"Mēs atdalījāties paši no sevis": iekšējā trimda Voldemāra Avena dzejā

Kas ir dzejnieka balss, un kāds tai sakars ar personību, ar dzīves pieredzi? Voldemāra Avena (1924–2022) dzejā atbalsojas likteņa pēdas viņa dzīvē, veidojot dzīvu saiti gan ar pagājību, gan ar šķietamo nolemtību, kas cilvēku tur savā varā. Atšķirtība no dzimtās zemes nozīmē atdalīšanos pašam no sevis. Atliek meklēt tiltu atpakaļ pie savas zemes, vai drīzāk ceļu atpakaļ pie sevis, kaut tas ir nedrošs un provizorisks, kā pati dzīve. Šī balss neizslēdz humānu, visu pieņemošu atvērtību tagadējam mirklim, dažkārt pavadot to ar trāpīgu novērojumu, humoru vai vieglu ironiju. Līdz ar noiето ceļu cilvēks – vienalga, lai viņš būtu vai nebūtu dzejnieks vai mākslinieks – atstāj aiz sevis zīmes, kuras vai nu paliks, vai arī taps izdzēstas. Nekas nav paliekošs. Avena dzejā pagātne un tagadne pārklājas viena ar otru, tās ietvertas zīmēs, kas norāda virzienu uz neatšķetināmo mūžīgo.

Jānis Krēsliņš, jun.

Elles ķeksētāji un ķekšas: par laulībām ar pilsētu un sarunām ar eņģeļiem

Ar palielināmo stiklu pētīdami dzejokšļus, mums nebūs atklāt un izprast 1924. gadā dzimušo un Ņujorkas radošajā laboratorijā nonākušo makslinieku, rakstnieku un patiesības meklētāju emocionālo kvalitāti laikā, kad dzima hepeningi un nemāksla, kad pilsētu caurstāvoja absurdi inscenējumi un vienlaikus, kad pārsteiguma brīdīm zūdot, troksnim noplokot, iestājās klusums. Tikai iekāpjot šai klusumā, mums atdarās acis. Šo pasauli arī nebūs atšķetināt vienskaitlī – ielūgdami pie sevis šos simtgadniekus pa vienam, kā mēs to šodien darām ar aizraujošo Ņujorkas apmežotāju un dižķeksētāju Gunaru Saliņu; vai pat piesaukdami tos divskaitlī, Saliņu un Taunu, kas vārda vislabākajā jēgumā latviešu dzejas mākslu apgriezta augšpēdus. Bet kā Sigurds Vīdzirkste, viens no līdzgaitniekiem, visu novērodams nemitīgi atkārtotā, mēs nezinām šīs lietas, tā darot. To zināšanu iegūstam vienīgi, ja raugāties uz visu daudzskaitlī, jo šī Ņujorkiešu trupa bija raiba kā dzeņa vēders. Telpiskais bieži vien savijās ar vārdu un troksni vienā audumā. Tas varēja notikt tāda ceļveža kā Svena Lūkina pavadībā, tas viss pavērās Martas Džeksonas un Sidneja Džanisa galeriju radītajos labirintos, kas ar savu tumsu varēja būt spocīgi ziemeļpoliski, bet reizē krāšņi kā Tālivaldim Stubim. Tādēļ sekosim mudei un sēdēsim uz debsskrāpju dzegām un priecāsimies, ka 1924. gadā dzimušo pieredze mums atvieglina lielu pilsētu izprašanu.

Inguna Daukste-Silasproģe

Gunars Saliņš draugos un draudzībās

Dzejnieks Gunars Saliņš bija suģestējoša personība, kas nevien radoši impulsēja savus vienaudžus, autorus, kuru literārā jaunrade uzplauka tieši trimdas gados un veidoja latviešu rakstniecības, īpaši dzejas pēctecību un atjaunotni, bet bija arī lielisks sarunu biedrs un draugs, kura mājas durvis Glenridžā (*Glen Ridge*) bija atvērtas, lai tiktos un izdzīvotu dzīves mirkļus radošā intensitātē, tā dažādojot katrs savu ikdienas dzīvi un tās ritējumu. Tomēr tādas sarunas, neklātienes satikšanās nereti veidojās arī ar vēstuļu starpniecību, tās nereti ceļoja pāri jūrām un okeāniem. Vēstules, kuras rakstījis Gunars Saliņš, un vēstules, kuras viņam tika nosūtītas, ir kļuvušas par spilgtu laikmeta liecību. Tādu kā dzīvo dzīvi, apstādinātus mirkļus. Referātā neaptvert jo plašo saraksti, kas glabājas Rakstniecības un mūzikas muzejā Gunara Saliņa kolekcijā, tomēr ielūkoties gan ir vērts un pat nepieciešams – gan, iezīmējot sarakstes draugu loku, gan vēstuļu ceļošanas plašo ģeogrāfiju, kā arī īpaši ieskatīties atsevišķās sarakstes lappusēs gadu garumā, kas savukārt iezīmē to, ko nozīmē draugi, draudzība un literāra sasaukšanās.

Kaspars Zellis

Teodora Zeltiņa publicistika Latvijā nacistu okupācijas gados

Otrā pasaules kara gados un vēlāk padomju varas gados daudzi latviešu intelektuāļi bija pakļauti kolaborācijas vilinājumam. Latvijas sabiedrībā daudz pēdējos gados tiek runāts par intelektuālo kolaborāciju ar padomju režīmu, tomēr joprojām maz notiek sarunas par sadarbību ar nacistiskās Vācijas okupantiem, par cēloņiem un iemesliem, kas cilvēkiem lika izvēlēties kolaborācijas ceļu. Rakstnieks Teodors Zeltiņš (1914–1991), kurš kara gados publicēja emocionālus rakstus Latvijas reģionālajos izdevumos, bija tikai viens viens no viņiem, nebūt ne ietekmīgākais un redzamākais, tomēr viņa piemērs ļauj ilustrēt gan atsevišķus kolaborācijas iemeslus, gan arī runāt par to, kāpēc šīs tēmas joprojām ir neērtas sabiedrībā.

Andra Silapētere

Mudītes salons: Mudīte Austriņa – rakstniece, kolekcionāre, kuratore un dizainere

Mudītes Austriņas (1924–1991) vārds visbiežāk ticis saistīts ar Elles ķēķa kolektīvu un locīts gan mūzas, gan iedvesmotājas formā. Piekrītot, ka viņai piemita spējai iekvēlināt vairāku personu jaunradi, tomēr viņas radošumu sākot ar studiju gadiem Vācijas pilsētā Tbingenē un tālākā emigrācijā ASV saistoši skatīt kā suverēnu un vienotu praksi, kurā sava vieta bija gan trimdnieces nostalgiskām atmiņām, gan ziņkarei, gan iespējai savu identitāti ierāmēt dažādu pasaules kultūru mantojumā. Austriņas radošā darbība aptvēra plašu interešu loku un manifestējās gan rakstniecībā, kolekcionēšanā, izstāžu kūrēšanā, gan atšķirīgu sanāksšanu un performatīvu norišu organizēšanā, tostarp izmēģinot roku tērpu dizainā. Visu aktivitāšu izejas punkts bija mijiedarbe ar citām radošajām personām. Paziņu, draugu un laikabiedru tīklojums viņas praksē auga un veidojās, gan kā daļa no trimdas nepieciešamības uzturēt savstarpēju saikni starp cilvēkiem, gan kā iespēja savstarpējās tīklošanās kontekstā eksperimentēt ar atšķirīgām radošuma formām. Tematiski un konceptuāli šīs formas izvērta atšķirīgos veidos piespiedu prombūtni, piederību un identitāti. Sirreālisma ietekmes, absurds un humors iracionalizēja piederību un identitāti jaunajā dzīves

kontekstā, bet ASV multikulturālisms un 20.gs. otrās puses globalizācijas procesi rosināja meklēt pēc vienojošiem elementiem starp atšķirīgām kultūrām.

Kārlis Vērdiņš

Sirreālisma absorbēšana un apbedīšana: Mudītes Austriņas baletiņi

Mudītes Austriņas literārajā mantojumā izceļas astoņi teksti, kas sarakstīti no 1959. līdz 1967. gadam un pieskaitāmi viņas radītajam žanram "baletiņiem". Tajos sirreāla iztēle apvienota ar latviešu literatūras, mākslas un folkloras motīviem, nereti apvienojot tos ar iespaidiem no dzīves Amerikā un Centrālamerikas pirmiedzīvotāju etnogrāfijas un mitoloģijas. Šajos tekstos Austriņa radoši pārveido ierastās literārās tradīcijas, piemēram, baleta libretu pierakstu, kas tradicionāli uzskatīts par informatīvu palīgmateriālu iestudējuma radošajai grupai un skatītājiem; latviešu literatūras un folkloras tēlu un sižetu izmantojumu, kas viņas izpildījumā ieguvis abstrakcijas pieskaņu apvienojumā ar emocionālu sakāpinājumu; dzejas, prozas un dramaturģijas žanru robežu sakausēšanu oriģinālā izteiksmes veidā, kura preskriptīvā retorika kalpo fantāzijas pasaules radīšanai un rotaļai ar neiespējamo; atteikšanos no latviešu valodas kā izšķiroša trimdas literatūru raksturojoša faktora un veidojot baletiņu versijas angļu valodā. Šie teksti Austriņas dzīves laikā netika apkopotīkrājumā, tā atsakoties no aktīvas līdzdalības trimdas literatūras uzturēšanā un izrādot skepsi par šīs literatūras dzīvotspēju. Baletiņi uzskatāmi par vienu no neparastākajiem un radikālākajiem trimdas modernisma sasniegumiem, kas līdz šim vienmēr palicis laikabiedru ēnā.

Apaļā galda diskusija “Elles ķēķa otrā paaudze”

Plkst. 18:00 Latvijas Mākslas akadēmijas Jaunajā korpusā, Kalpaka bulvārī 13, iekšpagalmā

20. gadsimta 50. gados, kad latviešu bēgļu pirmā paaudze bija apmetusies ASV un Kanādā un sāka dibināt ģimenes, dzima viņu bērni, otrās paaudzes latviešu trimdinieki. Daļa no tiem izvairījās no asimilācijas amerikāņu sabiedrībā, apmeklējot latviešu svētdienas skolas un piedaloties trimdas kopienas kultūras sarīkojumos, draudzējoties latviešu vasaras nometnēs un iepazīstot vecāku dzimtenes kultūras un literatūras vēsturi. Diskusijā Elles ķēķa dalībnieku bērni stāstīs atmiņas par savu vecāku literārajām un mākslinieciskajām aktivitātēm un savus iespaidus par uzaugšanu Elles ķēķī un trimdas latviešu kopienā ASV. Diskusijā piedalās Laris, Laila un Lalīta Saliņi, Nora Teikmane, Indra Avena, Jānis un Zuze Krēsliņi un Ilze Auzere.

Voldemāra Avena dzejoļu krājuma “Pagaidi” atvēršana

Plkst. 19:30 Latvijas Mākslas akadēmijas Jaunajā korpusā, Kalpaka bulvārī 13, iekšpagalmā

Elles ķēķa gleznotāja un dzejnieka Voldemāra Avena (1924–2022) pēdējā dzejoļu krājuma “Pagaidi” atvēršana sadarbībā ar izdevniecību “Aminori”. Šajā dzejoļu krājumā apkopoti ilgākā periodā tapuši darbi, kas liecina par dzīvi Ņujorkā, trimdinieka identitāti, kā arī nezūdošo mākslas un mīlestības valdzinājumu. Piedalās autora meita Indra Avena, grāmatas redaktors Kārlis Vērdiņš un izdevniecības “Aminori” pārstāvji.